

IMA LI REDA U ISTORIJI

milorad belančić

april '81. broj 266

PREPOZNAVANJE

radovan pavlovski

Milanu Đurčinovu

Po pustim planinama po tuđinama
Kada kroz vekove gubih glas
I javljah se kao ponornica
U vodama sveta
O jezeru sam govorio kao o devojci
Talas bejah koji kruži među zvezdama
I gleda svoj napušteni dom
Kada sam bio nad drugim morima i okeanima
Ja nosih ovo jezero u očima kao ogledalo
Po kojem me prepoznavahu u srećama i nesrećama svojim
I plovih po zemljama vatre
I ne nailazih na takve Ohride na takve bedeme
Pa ugljen uzimah od sunca
I crtao sam crne tuge jezera za mnom
Kada me osvetleše tvoje munje
Po ratnim mapama sveta
Gledah
Tvoj lik ikone i žene o jezero
Na raskrsnici o razboju svetlosti
Kao amajliju sam te nosio
I kada ne imadoh s kim da se razgovorim
Izbiše munje mladosti
I mudrosti iz ovog jezera.

Ohrid, 17. jula 1977.
S makedonskog preveo autor

Radnim ljudima, čitaocima i
saradnicima „POLJA“ čestitamo

1. MAJ

o njenoj konstituciji i njenim pretpostavkama. Tako bismo onda stvorili uslove za jasan uvid u načelni smisao koji imaju različiti likovi rada, uredenosti, pravilnosti itd. širom ljudske povesti. Upitnost, naravno, ne bi mogla da mimoide ni problema razgradnje, dekonstrukcije svih onih, kroz dugu povest nagomilanih, apriornih konstrukcija koje bitno osujećuju autentično razumevanje istorije. Kod nas, u tekućem optičaju kruže različite, više nego »samorazumljive« konstrukcije te vrste, i one ne bi zasluživale naročitu pažnju kada ne bi bile »naše«! U ovom kratkom izlaganju pažnja ipak mora da se posveti onome što je bitno. A prva i najbitnija prepreka za razumevanje istorije jeste — metafizika. Tek njenim otklanjanjem biva raščišćen prostor za valjanu upitnost o tome kako se istorija strukturno uspostavlja.

Balaž * Banjai * Ben * Blažević * Borovski * Damnjanović * Fut * Hlasko
* Iveković * Kopicl * Levin * Milinković * Muhić * Veljačić * Akpinar

I. DOMASAJ METAFIZIKE

Poezija je, kaže nam Aristotel, »filosofskija... od istorije«; ona je primerenija »verovatnom« ili »nužnom«, a to znači da je univerzalnija, bliža suštini. Ukoliko unutar metafizičkog modela povesno zbivanje neminovno podrazumeva radikalnu izmenu sveta, ono, već samim tim, predstavlja izvesnu degradaciju, izvesan nered u poretku koji je uvek-već-unapred dat i urađen. Istorija kao znanost postaje na taj način poslednja rupa na sviralama klasične mudrosti. Iz te starinske perspektive gledano, pitanje »Ima li reda u istoriji?«, ako već nije izlišno, u najboljem slučaju predstavlja poslednju proveru teze po kojoj u istoriji reda ima samo onda kada nje same, tj. istorije — nema, kada caruje večnost.

Moderna shvatanja, u svojim različitim likovima, teže ka rehabilitaciji istorije. Ova, na taj način, postaje značajnija, »filosofskija«, ili bar »lukavija« od poezije. Ona se javlja kao nezaobilazni kontekst i nužno posredovanje preko kojega mi uopšte i dospavamo u dosluh sa »suštinama«. Metafizička neposrednost iščezava u nepovrat. »Suštine« više nikada neće biti unapred date, već uvek samo zadate, tj. povesno moguće, izvodive i, kao takve, ujedno i promašive.

U prvom trenutku, dok modernost još uvek nije radikalizovala svoj nastup, moglo je da izgleda da se s tom rehabilitacijom istorije zapravo još ništa nije promenilo: vertikalna, prostorna uređenost i esencijalna pred-određenost sveta bile su zamenjene horizontalnim, vremenskim artikulacijama. Onda je moglo da izgleda da je još uvek reč o istom (= metafizičkom) redu koji nam se jednom unapred propisuje, a drugi put nudi iz budućnosti kao jedno još-ne, puno mudrih postupnosti, nezaobilaznih perioda, etapa, pa čak i epoha.

Povesna adaptacija onih metafizičkih konstanti koje su još uvek bile drage datoj epohalnoj svesti, mogla je u prvi mah da deluje kao sasvim izvodiva... Ubrzo se pokazalo da ekspanzija specifično-povesnog (a to znači dijalektičkog) posredovanja ima, na duže staze, destruktivno, razgrađujuće, ili bar korozivno dejstvo vis-à-vis svih suviše postojanih i nadodređujućih entiteta. Izgleda da istorija nije sudbinski predodređena da u sebi ostvari metafiziku, da ispuni i dovrši njene »suštine«. Njen duh nije metafizički, ukoliko metafizika uvek nekako upućuje na jedno apsolutno-spolja, na radikalno prekorachenje povesne imanencije put nekih potpuno spoljašnjih referenci. To onda, naravno, ne znači da metafizika (kao »znanje«) nema u istoriji baš nikakvu ulogu. Naprotiv, u istoriji su često bile na delu (to treba doslovno shvatiti) različite iluzije o metafizičkoj celishodnosti nekog epohalnog zbivanja. Samo, učinci iluzija nemaju zakonodavno obeležje, tako da ni model »reda« koji se na taj način uspostavlja nema konstitutivno značenje.

Da li pad metafizike nužno podrazumeva odbacivanje ideje reda u istoriji? Jedno je sigurno: nemoguće je unutar ne-metafizičkih modela istorije još uvek govoriti u kategorijama nekakvog metafizičkog reda. Ako bismo hteli da spasemo pojam *reda*, onda je to moguće samo tako što bismo ga temeljno *obnovili*, počev od teme strukturnog uspostavljanja povesti. Pitanje koje glasi »Kako stoji s redom u istoriji?«, ako je uopšte održivo, održivo je samo onda kada podrazumeva jasnu svest o ne-metafizičkom obeležju čovekove istoričnosti. Ukoliko je, dakle, uopšte i moguć, taj specifično-povesni red je moguć ne kao unapred dati, u nekoj transcendentiji fiksirani, već uvek s poveću i u povesti konstituisani red.

2. IZVORNA KONACNOST

Padom metafizike otvara se prostor za moguće afirmacije *konačnosti*, tj. ljudske individue, kao *polazne tačke* u (za svako pokolenje uvek iznova problematizovanom) uspostavljanju istorije. Povesna samosvojnost je moguća kao takva tek zato što se u njoj opisuje krug koji počinje i koji se završava ljudskim individuum, tim »žarištem« istorijskog posredovanja. Marks je u *Nemačkoj ideologiji* pisao da je prva pretpostavka čitave ljudske istorije *egzistencija živih ljudskih individua*. To, međutim, nije pretpostavka od koje treba poći i zatim je što pre zaboraviti, da bi se onda imale u vidu samo bezlične, prevazilazeće strukture i moći, već je to pretpostavka, ili, bolje, uporište kojem se uvek moramo vraćati li ponovo od njega polaziti, da bismo, kroz ta dijalektička kruženja, zahvatili ako ne celovitu, onda bar optimalnu *konkretnost* jednog povesnog sklopa.

Taj zadatak bismo mogli sebi da postavimo, između ostalog i tako što bismo se preko Marksa vratili Fojerbahuu, naravno, ne zato da bismo ostali na pred-marksovskim pozicijama, već pre da bismo ponovo prevladali (= ukinuli i sačuvali) ono što je, naročito kasniji marksizam, samo ukinuo: konkretnu, dakle živu, ili, što se svodi na isto, *smrtinu, konačnu* ljudsku egzistenciju. Pri tome bi moralo da se odbaci svako pozivanje na pravovernost i neprikosnovenost »učenja«, jer ma koliko za nas bila značajna i čak epohalno odlučujuća, Marksova filozofija istorije je samo jedna filozofija *među* filozofijama... Padom metafizike mogli su i mogu biti zastupljeni, u filozofiji, različiti oblici rehabilitacije konačnosti, pa, počev od toga, i različiti modeli povesnog posredovanja. Bez unapred utvrđenih, jedino »merodavnih« procena, može se reći da je svaki od tih pokušaja konceptualnog uspostavljanja istorije svojevrсна povesna totalizacija, koja uvek opsega istinu ne uspevajući da je dosegne, da se s njom poistoveti.

Ta situacija nam onda dopušta, pa čak i sugeriše to da (uvek) iznova radikalno dovodimo u pitanje našu polaznu tačku, tj. nas same kao ljudske individue, izvorni smisao naše konačnosti. Pri tom valja još jednom napomenuti da se čitava ta upitnost postavlja u senci odbijanja metafizičkih rešenja, tj. unutar odbacivanja svih, u odnosu na neposrednost mog »ja«, antecedentnih ili konsekutivnih apriorija (apsolutnog arhea ili, antecedentnih ili konsekutivnih apriorija (= apsolutnog arhea ili, pak, telosa), a to znači i svakog unapred garantovanog Smisla, Utehe, Spasa, Pomirenja itd.

Padom metafizike, moja neposrednost, neposrednost individue, prestaje da bude smeštena između, u prostoru i vremenu, dobro raspoređenih suština i pre biva stešnena između dva *ništa*, onoga koje joj prethodi i onoga koje joj sledi. To ništa ne treba shvatiti tek kao nihilistički nadomestak za izgubljena »čvrsta«, zakonodavna, konstitutivno-ontološka rešenja čovekove sudbine na tlu povesnog bivstvovanja. Dosledno materijalistički gledano, »bolest« na smrt, ili naprosto smrtnost, *u toj ravni* je čovekova jedina istina; zakon nužne smrti tu se javlja kao jedini neumitni zakon. Drugim rečima, s one strane vlastite konstitucionalne krhkosti i stešnjenosti između dva ništa, moderni čovek nema čemu da se nada. Njegovo istinsko *moguće* ne ide za tim da interiorizuje metafizičko ili teološko nasleđe *svemogućeg*, niti, pak, da prosneva jedan utopijski, eshatološki san. Njegova prisutnost, to telesno, materijalno *biti—tu* (= tu-bivstvovanje), može da bude manje ili više posredovana, socijalizovana, istorizovana, ali time ona ne ostaje ništa manje neposrednost, dakle, nezamenjiva, nenadoknadiiva, osobena *suština*.

3. NAČELO NADŽIVLJAVANJA

Pa ipak, pokazuje se, unutar složene, višeslojne konkretnosti ljudskog življenja, da ravan ogoljene ontološke zakonovernosti, gde materijalističko načelo bivstvovanja za smrt predstavlja jedinu istinu, nije ujedno i jedina ravan ljudskog bivstvovanja. Postoje istine koje prevazilaze moju konačnost, istine povesnog *nadživljavanja*.

Konkretni ljudi žive u skladu s tim istinama i rado se upuštaju u zaborav smrti, tako da ponekad ključici trče put ponora... To im, doduše, ne smeta da i dalje verbalno, na rečima prihvataju konsekvence metafizičkog pada: ateizam, materijalizam, nihilizam. Oni više nemaju nikakvo spoljašnje uporište, tj. imaju samo sebe same i znaju da je to (= skoro-ništa) sve što imaju, pa ipak ne žive u skladu s tom konačnošću, već pre u skladu s jednom jedinom bezličnom i prevazilazećom »istinom«. Tako svaka neposrednost, svako »ja« biva, tako reći pre nego što je i konstituisano, raspršeno na margini unapred ispisane životne fabule, u nizini jednog u isti mah antecedentnog i konsekutivnog, dakle, u svakom slučaju *prevazilazećeg reda*.

Sve naše projekcije, objektivacije i totalizacije na ovaj ili onaj način individuiraju u sebi načelo *nadživljavanja*. Jedno duhovno ili materijalno opredmećenje može, u tom transcendentnoj jastva, individue, da nam izgleda kao učešće u velikom sveobuhvatnom smislu (zakletim, univerzalnim, suštinskim vrednostima itd.), a mi, zatim, možemo da verujemo u samosvojnost i samodovoljnost te konstituisane predmetnosti... U tom slučaju postaje bespredmetno da li je reč o prisustvu ili odsustvu tog u svakom slučaju efemernog »ja«, u čijem se delatnom prostoru čitava radnja odvija. Ali čin potpunog, ireverzibilnog prekorachenja jastva naprosto nije moguć, jer *nadživljavanje* ne može a da nema izvesno čvrsto, materijalno uporište u životu samom. Drugim rečima, bilo da je antecedentno, tj. nasleđe mrtvih pokolenja, ili, pak, konsekutivno, tj. projekcija živih, *nadživljavanje* je usidreno u aktuelnom, tekucem životu kao u svojoj nužnoj »nadopuni«.

Potpuno prekorachenje jastva nije, najzad, moguće i zato što svako »ja« ima čvrsto uporište u vlastitom *telu*. Depersonalizacija, instrumentalizacija i reifikacija mog tela je, naravno, uvek moguća i svakodneva pojava... Ali, pozitivitet koji se njom uspostavlja (u anonimnosti nad-individualnog) biva porušen onog trenutka kada mom telu počne da preti opasnost razgradnje, uništenja. U toj, može se reći, elementarnoj ravni vladaju strogi zakoni materijalizma. Smisao koji gubi *uporište* u vlastitom telu (egoa) gubi uporište i u samom bivstvovanju. Prema tome, načelo *nadživljavanja* nema *konstitutivno* značenje u ljudskom bivstvovanju. Pa ipak, ljudi se s njim na svakom koraku suočavaju. Bez njega bi moderni život bio nezamisliv. Ono ima *regulativnu* ulogu u ljudskom praxisu. Kako da to shvatimo?

Evo kako. Konkretno uzev, načelo *nadživljavanja* podrazumeva različite skupove (uže ili šire, složenije: kodovne, institucionalne, sistemske) praktičnih *pravila* (regula) koja predodređuju i unapred definišu smisao li pravac ljudskog povesnog ponašanja, mada, kao što je rečeno, nemaju nikakvo neposredno konstitutivno uporište u bivstvovanju, uporište koje bi bilo nalik na metafizička načela ili prirodne zakone. Drugim rečima, to načelo ne obeležava nikakvu spoljašnju, utemeljavajuću ili zasebnu sferu unutar globalne kodovne strukturiranosti ljudskog praxisa; nije reč o zakonu među pravilima, već o nečemu što »prožima« sve (označiteljske, osmišljavajuće) strukture našeg povesnog postojanja i poistovećuje se s njima. Ono što *nadživljava* jeste sama struktura, sam kôd.

4. ILUZIJA I PREOKRETANJE

Istorija je *delo* konkretnih individua, za koje su one odgovorne čak i kada povesnu inerciju pasivno nasleđuju od prošlih pokolenja, kada se to delanje svodi na pristajanje. Međutim, bez obzira na tu odgovornost, reč je o delu koje te individue uvek već nekako prevazilazi. Ali, to prevazilaženje ne ide tako daleko da se onda vezuje uz nekakve potpuno-spoljašnje, metafizičke suštine. Istorija uvek ostaje u imanenciji ljudskog praxisa i njegovih osamostaljenih, sedimentiranih ili »otkačeni« projekcija. Regulativno povesno prevazilaženje svega individualnog ima, dakle, uvek, nekakav »ljudski« smisao, ili, što se svodi na isto, ono naprosto *jeste*, kao takvo, izvesan *smisao* (regulativni označiteljski sklop).

Naravno, tu bi sada bila pogrešna svaka statička deoba sfera: individualno-privatno i nad-individualno-povesno... Na toj deobi prečutno ili izričito ustrajavaju mnoge društvene nauke. Međutim, one na taj način gube iz vida egzistencijalni smisao povesnog bivstvovanja. Reč je o nadživljavanju. Taj pojam drži u stalnoj napetosti dve sfere. S obzirom na konstitutivno neutemeljeni karakter nadživljavanja, moguće je reći da ono što nadživljava nije život sam, već uvek izvesna *iluzija* (iluzorni-smisao), u krajnjoj instanci iluzija života.

Sada je očigledno da razlika između ospoljenja i otuđenja nije odlučujuće obeležje povesnih objektivacija. Ona to nije zato što ne postoji (sem u obliku iluzije) nikakva neprikosnovenost *suština*, bilo kako da je modalno određena, koja bi pružala čvrsta, nepobitna (u krajnjoj liniji eshatološka) merila za to razlikovanje. Smrt nije nešto što samo *izgleda* kao okrutna pobjeda roda nad individuum, već upravo *jeste* ta okrutna pobjeda! Izgled tu ne vara! Zato svaki povesni projekt nadživljavanja nužno »relativizuje« razliku ospoljenja i otuđenja, i tako joj podaruje njen pravi, egzistencijalni smisao. Ne nadživljava suština već uvek izvesna — iluzija.

Neophodno je voditi računa o nijansi: nije ili bar nije *nužno* reč o iluziji nadživljavanja, već o nadživljavanju iluzije. Ovo drugo, počev od svojih modernih likova, počev od zaborava smrti, radikalizuje, još uvek u sferi prerrefleksivne, nesvesne strukturalnosti, distancu prema starinskim (na primer, mitsko-religijskim) oblicima nadživljavanja. To praktično znači da su mogući *konkurentski* modusi nadživljavanja, koji se, dakle, javljaju unutar odnosa uzajamnog isključivanja, mada podjednako upućuju na iluziju bivstvovanja. Tek kao isključeno, u horizontu tuđeg praxisa, to određeno nadživljavanje poprima obeležje iluzornosti, tj. mogućeg fetišizma, postvarenja, otuđenja itd.

Različiti epohalno dati mehanizmi tog isključivanja, tj. zamene i nadomeštanja starih povesno-regulativnih projekata novima, ukazuju na značenje strukturalne dijahronije unutar dinamičkog shvatanja istorije. Tu, u najširim okvirima, mehanizmi nadživljavanja imaju smisao stalne *sekularizacije* nadživljavanja. U označiteljskoj imanenciji nad-individualnih, povesnih struktura, mesto prekida, problema, diskontinuiteta naznačeno je promenom referencijalne funkcije određene iluzije (= unutrašnje intencije nadživljavanja), njenim preokretanjem s »glave« na »noge«. No, tim preokretanjem koje može, u svojoj imanenciji, sebi da stvara predstavu o povratku istinskoj stvarnosti, stvarnosti bez iluzija, te tako i naivnu predstavu o radikalnom prekidu sa zabludama prošlosti, ipak se još uvek ostaje u zatvorenom krugu *istog*, unutar stanja koje će sa svoje strane uvek iznova da rađa inverziju *subjekta* i *predikata*, da zapada u izvesan *quid pro quo*. Jer, najzad, ta inverzija proizlazi iz same biti nadživljavanja. Ono imanentno se na taj način uvek preobražava u kvazi-transcendentno, prividno-spolja-utemeljujuće, koje će opet morati da se preokreće i sekularizuje, privodi svetu, svetu zbiljskog praxisa, itd. Povesni napredak *jeste* u biti *preokrećuće*, možda čak i kvazi-dijalektičko, jednostrano-posredujuće (individue su posredovane, ali ne i posredujuće) *lutanja* u zatvorenom horizontu jednog epohalnog identiteta (sistema).

Tako se onda unutar različitih modusa nadživljavanja povesno *pretaču*, *sukobljavaju* i *nadomeštaju*, često i uz revolucionarni patos, određeni likovi života, koji, međutim, nemaju konstitutivno uporište u životu samom, već tu, često tragičnu povesnu napetost između pohabanog, mrtvog i delotvornog, živog koda, institucije, sistema, interiorizuju poput nekakve ideološke igre čija je, međutim, krajnja konsekvenca najčešće lišena svake iluzije — puko nasilje.

5. KONSTITUTIVNO I REGULATIVNO

Da li je u svim istorijskim projektima i totalizacijama, čak i kada oni u sebi nose nesumnjiv emancipatorski zahtev, uvek u krajnjoj liniji *žrtvovana neposrednost*? Da li će, prema tome, između nas kao konkretnih ljudi i kao povesnih ličnosti uvek postojati izvesna protivrečnost? Suočena s Istorijom, naša neposrednost postaje krljka, ništavna, ispražnjena zbiljskim sadržajem, tako da onda njenu ulogu, ulogu subjekta, lako na sebe preuzima antecedentno-konstitutivni, u nekoj transcendenciji garantovani red ili, što se svodi na isto, dati povesni poredak (uključujući tu i revoluciju kao preokretanje jednog poretka).

Da li je tršćica »koja misli« nužno osuđena da tavori unutar regulativnih iluzija koje čvrsto pridržavaju početak i kraj, alfu i omegu epohalnog bitisanja *samo zato što* uspešno stvaraju privid ili, pak, nereflektovano simuliraju esencijalnu, metafizičku poziciju u bivstvovanju? Onda je, naravno, moguće zamajavanje

time da se umesto ontološki-konstitutivnog, zbiljskog, *telesnog* subjekta (filosofski, ideološki) postave različiti reziduumi »humanosti« ili, pak, takve anonimne, nad-individualne »moći« koje već svojom zvučnošću obećavaju povesno ili, čak, eshatološko razrešenje svih sporova i napetosti u ljudskom bivstvovanju. Ali, prebrzim nadletanjem problema sam problem još ne bi bio ni postavljen. A problem je sledeći.

Kako da shvatimo tu, najblaže rečeno, nesaglasnost između, s jedne strane, tog konstitutivnog skoro-ništa, koje je samo efemerni blesak u tami okružujućeg ništavila, i, s druge strane, nezaobilazne regulativne iluzije u čijem se horizontu profilira naša povesna egzistencija? Da li se mora reći, kao što to, implicitno, čini strukturalizam, da ukidanjem svake potpuno spoljašnje referencije, tj. stvarnosti, ono regulativno postaje zapravo jedina »konstitutivna« stvarnost istorije? No, čak i kada bismo prihvatili to što nam, kao moguću odgovor, sugerise ovo drugo pitanje, ipak bi ostao otvoren problem — čime je garantovana zakonornost, unutrašnja nužnost te nove konstitutivne sfere? Čime, ako je svako spoljašnje, transcendentno, metafizičko uporište napušteno?

Sloboda-od spoljašnje uslovljenosti ne implicira još nikakvu slobodu-da, ali, i to je sada ovde važno, ona osuđuje nereflektovano, sirovu, neprikosnovenu nužnost ili, ako hoćete, prirodne (jer kojih bi još moglo biti?) *zakone* u istoriji. Ukratko, pitanje o redu u istoriji podjednako isključuje voluntaristički kao i rigidno deterministički model. Strukturalizam je toga svestan i on izabire treće rešenje, koje takođe nije lišeno teškoća. Naime, negacijom svih potpuno spoljašnjih referencija otpisana je mogućnost pozivanja na bilo kakvu »istinsku« stvarnost, s izuzetkom, naravno, dominantne znakovne samodovoljnosti, koja je stvarnost *igre* i *lutanja* (diferencijalne prakse) u zatvorenom krugu *označiteljske ravn*i. Međutim, hipostazom takve, bar u načelu homogene označiteljske ravn*i*, samo bi se zapravo ponutro, sekularizovao jedan metafizički kostur koji je na vetrometini sveta počeo već pomalo da trune...

Umesto toga, uz sav respekt koji smo dužni da ukažemo strukturalizmu, potrebno je još jednom promisliti nameru i konsekvence obuhvatnijeg, dijalektičkog shvatanja istorije. U protivnom, to linearno ili kružno (obnavljajuće) rasredištenje i raspršenje subjekta u predikat, gde je stvarni, ali ništavni ego neophodan tek da bi imalo šta da se uvek iznova izgubi, bilo bi, u stvari, samo okolišan način da se potvrdi metafizičko ustrojstvo ljudske povesti. U tom smislu, revolucija koju bi hteo sa sobom da inauguriira moderni /post/strukturalizam mogla bi da se shvati kao svojevrsno dovršenje metafizike!

6. RED I UPORIŠTE

Izvesno dijalektičko iskustvo govori nam da je istorija razumljiva, u svojoj optimalnoj obuhvatnosti, tek ukoliko se posmatra unutar jednog složenog, višeznačnog pojma *posredovanja*. Naravno, mi ovde ne možemo da se upuštamo u iole opširnije razmatranje tog pojma. Potrebno je samo naglasiti da postoje njegova dva *ključna* aspekta: (1) sama istorija je uvek izvesno posredovanje, ali (2) takvo posredovanje koje je i samo posredovano. Drugim rečima, istorija posreduje ljudske individue kao što i ove posreduju nju. To znači da već-posredovana neposrednost ljudske egzistencije u isti mah uspostavlja i rastvara, raščinja svaku suviše revnosnu povesnu upućenost na »više« ciljeve, nepobitne »suštine« i »totalne« (= totalitarne, eshatološke) projekte. Nesvodivost egzistencije uočljiva je već i unutar jedne epohalne iluzije nadživljavanja, ukoliko je to iluzija u skladu s kojom se *živi* i *umire*, oko koje ljudi organizuju svoje *bivstvovanje* i svoje *ništavilo*. To uzajamno posredovanje ljudstva i povesti, ta napetost, sukob između života i nadživljavanja *jeste* činilac koji dinamizuje, pokreće i »razvija« ljudsko-povesno bivstvovanje, činilac koji ne dopušta ničiju »pobedu« u tom sukobu, jer se hrani samim njegovim postojanjem i produžavanjem... Međutim, pri tome treba ipak imati u vidu da jedino ljudske individue mogu da budu polazna tačka i tačka stalnog povratka u kojoj se zatvara »krug« posredovanja, da jedino one mogu da predstavljaju »žarište« povesnog smisla i izvorište iz kojega se uspostavlja, konstituiše jedan povesni horizont. Samo jedno takvo shvatanje istorije, s naglašenim, složenim, višeznačnim pojmom posredovanja, isključuje mogućnost da se ova uzdigne na upražnjeni presto metafizičkog Apsoluta. Ako istorija nema nikakav strogo fiksirani početak i kraj, nikakav neprikosnoveni arhe i telos (ili eshaton), to onda znači da ni red ili redo-sled, koji bi mogao u njoj da vlada, nije ni pošto strog, fiksni, shematičan ili prirodno-nužan. O kakvom je onda redu tu uopšte reč?

Jedno je sigurno. Povesna uređenost, pravilnost, red, zajedno sa svojim modalnim individuacijama, razumljivi su jedino unutar tog u isti mah hermeneutičkog i dijalektičkog »kruga« posredovanja. Ukoliko je, pak, uopšte i moguće reći da ono regulativno, tj. red u istoriji, i pored isključenja metafizičkih »suština«, ipak ima nekakvo uporište u konstitutivno-ontološkom, onda bi to uporište valjalo tražiti još jedino u živim i konačnim ljudskim individuama. One u svojim nedrima nose jedini *ontološki* (jer ne mogu da ga ne budu svesne, čak i u zaboravu!) *zakon*, zakon nužne smrti, u kojem je usredištena *moguća zakonornost* jednog povesnog reda. »Zakoni« u istoriji su moguća samo ukoliko idu protiv istorije, samo zato što načelo nadživljavanja ima svoju granicu u činjenici da su ljudi *ipak* smrtni, pa da, prema tome, nisu u stanju da baš sve podnesu!